

על הספר 'מבשן אשיב'

מונח לפנינו ספר עב כרס (למעלה מ- 600 עמודים!), שו"ת 'מבשן אשיב', בהוצאת מכון 'התורה והארץ'. הספר עוסק ב'שאלות ותשובות ובירורי דינים שנתבררו בקהילתנו בדבר ה' זו הלכה', מאת הרב יהושע ון דייק, 'משרת עם קדושים, רמת מגשימים, רמת הגולן תובב"א'.

כפי שמובא בהקדמה, הורתו של הספר בשיעורים שנתן הרב יהושע ביישובו, וכך כתב בהקדמה:

...בשיעור עיון הלכתי שנמסר מידי שבוע... ובו אנו עוסקים בשאלה הלכתית מורכבת הנשאלת ע"י אחד התושבים... שיעורים אלו בנויים על דרך העיון הישיבתית... בהשתתפות ובהתעניינות הציבור, ובליווי ויכוחים של ריתחא דאורייתא.

על אף שיגרת היומיום העמוסה של המחבר, הכוללת בין השאר מתן שיעורים ביישובו, במכינה הקדם צבאית בקשת ובישיבת הגולן, וכמובן עיסוק בענייני רבנות וחינוך מגוונים, טרח המחבר וכתב את סיכום ומיצוי העניינים בהרחבה ובדייקנות. ננסה לעמוד על כמה עניינים משמעותיים שהספר מתייחד בהם.

א. בירורי הלכה ייחודיים

חלק מבירורי ההלכה הכתובים בספר עוסקים בשאלות מצויות ושכיחות שכבר נידונו בעבר, ואולם אף בהם ניכרת יסודיות הבירור והדגשת פנים חדשות. אך בסקירה זו נציין נושאים מספר, שבעיסוק בהם ישנה ייחודיות כלשהי.

גם אם כולנו מתפללים על הגשמים ומוטרדים כאשר אינם יורדים די הצורך, טבעו של עולם הוא שהעוסקים בחקלאות מתפללים על ירידת הגשמים ומוטרדים מאי ירידתם ביתר שאת. שני סימנים בספר עוסקים בתפילה על הגשמים. הסימן הראשון עוסק בתפילת 'ועננו בורא עולם' הנאמרת בזמן עצירת גשמים. עיון במקורות השייכים לה מראה שלמרות שכיחותה של הסוגיה בארצנו (לצערנו), לא נמצאה תשובה ברורה לשאלה מהו המצב שבו מתחילים לאומרה, ומתי ראוי להפסיק לאומרה. המחבר שוטח יריעה רחבה בעניין זה, ומגיע למסקנות מפורטות. נביא חלק מסיכום התשובה:

אם... החלו גשמים לרדת עד לעומק טפח, יש הסוברים שאין להמשיך לאומרה בציבור, ורק יחיד יאמרה בתפילתו [הגרש"ז אויערבך], ויש הסוברים שממשיכים לומר תפילת 'ועננו' עד שירדו גשמים בכמות השנתית הממוצעת לתקופה זו [ושמעתי מהרב אברהם ישעיה פפויפר שליט"א שכך נהג הגרי"ש אלישיב זצ"ל]

והתעניין בדאגת החקלאים וכל עוד הם צריכים לגשם היה ממשיך להתפלל]... וכך הוא המנהג ברוב הקהילות.

בסימן ט, עוסק המחבר ב'הוראות הלכתיות לצוות מד"א בשבת וביו"ט'. ובו הדרכה מעשית מפורטת בשאלה על מה מחללים שבת ועל מה אין מחללים. לא נפריז אם נאמר שסימן זה הוא 'ציוד חובה' לכל מי שעוסק בנושא. בין השאלות שהובהרו בסימן זה, מצויה השאלה אודות 'נהג שהוזעק לחולה, והסתבר שהוא לא נזקק לפינוי לבית חולים, אך החולה מתעקש להתפנות לבית החולים, האם מותר לפנותו בשבת?'. התשובה היא חיובית, אכן, אחרי ניסיון לשכנע את החולה שלא לנסוע, אם החולה עדיין מתעקש - מותר להסיעו. מה פשר היתר זה? והלוא לכאורה אין מדובר בפיקוח נפש! שלושה נימוקים להיתר: נימוק ראשון, לא תמיד האבחון נכון, וכיוון שהנהלים המחייבים פינוי נקבעו מתוך ניסיון, אפשר שהפרמדיק טועה (בשם הרב נבצל). נימוק שני, גם אם צודק הפרמדיק במקרה זה, חובה לשמור על הנהלים גם בשבת, כדי למנוע מצבים של אבחון לא נכון בעתיד, 'ודבר זה נחשב לפיקוח נפש עקיף'. המחבר מפנה לדברי ה'כסף משנה' בהל' ע"ז, בתור מקור לסברה זו. אלו דברי הרמב"ם (הל' ע"ז פי"א ה"ג):

ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישוב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להן הרי זה מותר ללבוש במלבושיהן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין. ה'כסף משנה' תמה: 'וא"ת כיון שכתב רבינו שלוקה על כל אחד מאלו היאך היה כח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות?'. ותשובתו הראשונה היא אכן יסוד בענייני פיקוח נפש:

ויש לומר משום הצלת ישראל הוא דשרו וכשישראלים עומדים לפני המלכים הם מצילים את ישראל.

אף שמדובר לכאורה בפיקוח נפש שאולי ייווצר בעתיד, מבין ה'כסף משנה' (וחוזר על דבריו גם 'בית יוסף' יו"ד סי' קעח) ש(לפחות) כאשר מדובר על ציבור רחב העלול להיפגע בעתיד מגזרת מלכות, הותר לעבור על איסור תורה. מכאן, שמותר לאיש מד"א לפעול בהתאם להוראות ולפנות בשבת חולה זה, כדי למנוע תקלה בעתיד. נימוק שלישי מעניין הוא, שאם נהגים שומרי תורה ומצוות יאלצו לא לעבוד במד"א בשל בעיית הפינוי של חולה בשבת, הדבר יגרום להחלפתם בנהגים שאינם בני ברית, ברבים מן המקרים. הרב יהושע מסתמך על מה שכתב ה'ציץ אליעזר' בעניין דומה, ומסיק כך: ניתן לומר שישנה חשיבות ציבורית שעובדי מד"א לא יהיו אנשים העלולים להיות מזוהים עם האויב בשעת מלחמה". וגם בימי שיגרה ברור שיהודי... יתאמץ בהצלת נפשות, אף ביהודי זקן שהצלתו היא בגדר חיי שעה.

מפאת חומרתם של הנושאים הנידונים בסימן זה, מדגיש המחבר שהרב נבצל והרב ליאור עברו על כל האמור והסכימו לדברים.

שני סימנים בספר (סא-סב) עוסקים בשאלת חובת לקט, שכחה ופאה בזמן הזה. בתוך הדברים מוזכרת שאלה מעשית שהתעוררה לאחרונה. הגמרא בחולין לומדת מהפסוק 'לעני ולגר תעזב אותם', שיש להשאיר מתנות עניים דווקא לעני ולגר ולא לעורבים ולא

לעטלפים'. על סמך זאת נהגו רבים לא להניח מתנות אלה בזמן הזה, שכן אין עניינם מצויים בשדות. בימינו הוקם ארגון 'לקט ישראל', האוסף שיירי מזון מבסיסי צבא ואולמי שמחות, ומלקט גם פירות וירקות שנשארו במטעים ובשדות, ומחלקם לעניים. לאור זאת, מבקש המחבר לדון בשאלה שמא יש מקום לראות בהם 'יד עניים', וממילא נמצא שעניים מצויים בשדה ועלינו להשאיר להם את מתנות העניים. לאחר הבאת דברי הרמב"ם, שמהם עולה שאין אדם אחר יכול לזכות לעני במתנות, מסיים המחבר ומביא את דברי הרב אריאל שאכן, עם כל הטוב והחיובי שבארגון זה, אין לראות בו 'יד עניים' כיוון שהעניים לא מינו אותו בתור שליחם. עם זאת, בסימן השני חותר המחבר לחדש את קיום המצווה על ידי יצירת קשר בין עניים לבין פועל הנמצא בשדה, שיהפוך להיות שלוחו בשכר, ובכך ישנה את המצב שמתנות העניים יוכלו להגיע אך ורק לעורבים ועטלפים. הוא מצייין שחלק מהחקלאים הביעו רצון להיות שותפים לחידוש מצווה זו.

סימן נוסף שנידון בו נושא לא שיגרתי וממילא יש בו כיווני חשיבה מיוחדים, הוא סימן נז. כותרתו היא 'תפילה להחלמתה של אישיות ציבורית שגרמה נזק לציבור', ובו משיק הדיון ההלכתי לבירורים אמוניים ביחס לחוטאים ולחטאיהם, ונמצאנו לומדים על נושא חשוב זה מזווית מבט מעניינת. מסקנת הבירור היא שיש להתפלל אף עבור מי שחטא, 'ואף אם אותו אדם פגע בנו באופן אישי', ואולם 'לתפילה נדרשת כוונת הלב, ואדם שאינו מסוגל להתפלל על חברו, אי אפשר להכריחו...!'

בסימן טו דן המחבר בשאלה האם ראוי לאפות מצות יד בחבורה, ומסביר את ספקו. מצד אחד 'ההשתתפות במצווה זו הייתה כרוכה בהתלהבות ובהתרגשות גדולה, וכל העוסקים בה דיברו על רשמים וחוויות קדושות שנחקקו בליבם ובליבות הילדים הקטנים שהתבוננו בתהליך היצור'. אבל מצד שני ת"ח אחד צינן את ההתלהבות וטען שבאפייה ציבורית כזו יש חשש שלא תהיה הקפדה על כל הטעון הקפדה, ונמצא יוצא שכרנו בהפסדנו. עוד קודם לבירור המעמיק, נדמה שהשאלה מאפיינת את רבנותו של המחבר, וטוב שיש לכך ביטוי בספרו: רבנותו מתאפיינת בחשיבה חינוכית וראייה רחבה, בכל הנוגע לקידום הפצת התורה והרחבתה, תוך התמקדות מיוחדת בדור הצעיר; אך זאת לא על חשבון נאמנות מוחלטת להלכה ולמנהג, כפי שנמסרו מפי סופרים ומפי ספרים. לאחר שהוא מסיק שכדאי להמשיך באפיית המצות הציבורית, מקדיש המחבר סימן להוראת הוראות מעשיות (שישים וחמישה נושאים שיש להקפיד עליהם!) כדי שהאפייה תיעשה כדין.

ב. שימוש תלמידי חכמים

המעין בספר חש איזון עדין בין בירור עצמאי של השאלות הבאות לפתחו של רב לבין התייעצות עם ת"ח חשובים. בכל נושא מופיע בירור יסודי, מהגמרא ועד הפוסקים האחרונים, וניכר עמלו של המחבר לברר כל נושא עד תום. דוגמאות רבות ישנן לבירור בראשונים ואחרונים, אולם נביא דוגמא לבירור דקדקני, ולא דווקא בפוסקים קדומים. סימן כו עוסק בברכת 'שהחיינו' לאישה המדליקה נרות בחג השבועות, עם כניסת החג.

בספר 'פסקי תשובות' הובא מלוח 'ארץ ישראל' שאישה המדליקה מוקדם אינה יכולה לברך 'שהחיינו', בגלל הצורך ב'תמימות' כלומר, בסיום היום האחרון של ספירת העומר, ורק אחריו התחלת חג השבועות. לאחר שלא מצא בלוח את הדין הנ"ל בשנים האחרונות, התקשר לרב ניסן טיקוצ'נסקי זצ"ל ושאלו על כך, והוא התפלא שמביאים כך בשם הלוח. לשאלה אודות מנהגה של אימו, ענה הרב טיקוצ'נסקי שהייתה מדליקה בחג השבועות כבשאר ימים טובים. המשך הבירור נעשה אצל בעל 'פסקי תשובות', שהפנה ללוחות ישנים יותר, ושם הופיע הדבר באותיות קטנות, והנוהג הרווח הופיע באותיות גדולות. אגב, על צורת הופעת המנהג בלוח א", עמדו ב'לוח ההלכות והמנהגים' תשע"ד (היוצא לאור ברמת בית שמש), וכתבו שלפחות משנת תרפ"ו, נדפסה הערה זו פעם בכמה שנים. ולא ברור מדוע לא נדפסה ברציפות. והעירו שם 'שעיקר ההערה היא, כיוון שכיום נוהגים לברך 'שהחיינו' בהדלקת הנרות, והעירו שהיום שיש אור גדול בבתיים, ולכן לכתחילה עדיף להדליק בערב יו"ט קודם קבלת קדושת יו"ט, וזה עדיף על קיום התמימות בדרך זו'. ובכך מתחזקת מסקנת מחברנו, שהסיק כך בסוף הסימן.

כאמור, על גבי הבירור העצמי, 'מרחפת על הספר' רוח של שימוש תלמידי חכמים. בהקדמתו, בין שאר השבחים שהוא משבח בהם את המחבר, מציין הרב אויערבך מטבריה, שסמך על כך ש'כל מסקנותיו הוא בעצה אחת עם רבותיו, ובייחוד עם גדול בישראל העומד על גביו' - הרב נבנצל שליט"א. לאורך כל הספר ניכרת הבנת המחבר את כוחו של שימוש תלמידי חכמים, וניכרת גם ידיעתו שאין להשתמש בכוח זה כ'קיצור דרך', אלא סיוע והכוונה לאחר העמל העצמי. דוגמאות מעשיות לכך שזורות לאורך הספר כולו, ואליהן מצטרף קונטרס מיוחד המופיע בסוף הספר, ושמו 'גדול שימושה של תורה יותר מלימודה'. בקונטרס זה 'עובדות והנהגות ממו"ר הרה"ג יהושע ישעיה נויבירט זצ"ל'. בין הדברים המובאים שם אודות הרב נויבירט, מובא שם חששו של הרב מהוצאת לעז על מקוואות מסוימים, שבגללו מנע הוספת חומרות, העלולות לגרום לזלזול במקוואות שאינם כאלו. נזכיר עוד את המובא בפרק על מצוות יישוב הארץ, על התעניינותו ועזרתו הרבה ליישובים ולרבניהם. עוד מצוין שם שהרב נהג לצעוד בכל שבת לאחר תפילת ערבית לעבר מלון שלום, שבו שהו מגורשי גוש קטיף, ולברכם ב'שבת שלום', למרות הירידה והעלייה של מאה מדרגות הכרוכות בכך, זאת בתקופה שבה הרב סבל מכאבים ברגלו. עוד מובא שם, שכאשר הרב היה מתקשר אל רב יישוב כלשהו, היה פונה אליו: 'שלום למרא דאתרא דיישוב פלוני'. מעבר לחשיבותו של כל האמור בפרק זה, יש בו גם כדי להעמיד במקום הראוי את שימוש תלמידי החכמים.

ג. גירסא דינקותא

כדאי לייחד דברים להקדמתו של המחבר. בהקדמה ייחודית זו הוא מפרט את שמות מוריו ורבותיו החל מבית הספר היסודי! הוא מתאר את ייחודו של כל אחד מהם, ואת תרומתו לחינוכו בתור תלמיד. יתר על כן, הוא מזכיר מאורעות משמעותיים שאירעו בשנות ילדותו, לדוגמא, מפגש שנתי בשנות בית הספר היסודי עם הרב אביגדור נבנצל

שליט"א 'שחתם בי רושם בל ימחה'. שימת הלב לפרטים רבים, בשנים שאולי רבים אינם מודעים לנעשה עימם מבחינה ערכית וחינוכית - מרשימה. נביא שתי דוגמאות מתוך רבות. המחבר מזכיר את הרב פילבר, שהיה ר"מ שלו בשנות התיכון, ומוסיף:

למעשה, מפגשי הראשון עם הרב פילבר היה בתחילת שנות ילדותי, בבית הספר נועם. הרב היה מגיע מדי שבוע ללמד אותנו מסכת ברכות ולימודו היה מלווה במתיקות ובסיפורים בעניין המסכת שחיבבו את הלימוד עלינו מאוד ואנו זוכרים אותם עד היום. ממנו למדתי את החשיבות הגדולה בהחדרת תורה ואהבתה ויר"ש לתינוקות של בית רבן.

ולדברים השפעה על עבודתו של המחבר:

אף אני מנסה ללכת בדרכו, ומאז עבודתי ברבנות אני מקפיד בכל יום שישי להיכנס לגני הילדים ביישוב וללמדם תורה ויר"ש מענייני הפרשה או המועדים בליווי סיפורים, כדרכו, כדי לחבב את התורה עליהם. ודוגמא נוספת, מרשימה לא פחות, המעוררת למחשבה על הדרך להשפיע על ילדים השפעה חיובית:

בבנין שבו גדלתי אחד השכנים היה הגאון הרב בן ציון בורדיאנסקי... לרב... היה חדר לימוד בקומת קרקע... והיה לומד בכל ערב עד שעה מאוחרת... מפאת החום של ימי הקיץ דלת הלימוד הייתה פתוחה, וכך פגשתי כמעט בכל לילה שקוע בלימוד התורה, ומחזה זה הותיר בי רושם עמוק... הבנתי שבכדי לגדול בתורה צריך עמל ומסירות אין קץ...

מומלץ לכל הורה, ובעצם לכל אדם, לקרוא ולהפנים הקדמה מרשימה זו.

נאחל למחבר שימשיך להצליח במשימותיו הקדושות ויזכה את הרבים אף בתורה שבכתב, דוגמת ספר זה.

